

Михтуненко В.В.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

РАДЯНСЬКО-ФІНСЬКІ ВІДНОСИНИ НАПЕРЕДОДНІ ЗИМОВОЇ ВІЙНИ (1930–1940-ТІ РОКИ)

У статті досліджується еволюція радянсько-фінських відносин у 1930–1940-ті рр. Установлено, що напередодні Зимової війни відносини між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Фінляндією були досить непростими. У пам'яті народу ще були живі події Громадянської війни – фіни пам'ятали про підтримку «червоних» радянською стороною, а радянське керівництво не пробачило спроби Фінляндії розширити свою територію за рахунок Східної Карелії.

Установлено, що історія взаємин Російської імперії (а пізніше Союзу Радянських Соціалістичних Республік) і Фінляндії майже чітко ділиться на два великі, але діаметрально протилежні періоди. Перший період характеризується, з одного боку, тим, що більшовики, коли прийшли до влади, визнали незалежність Фінляндії. З іншого, більшовики ж досить скоро спробували повернути її в поле своєї юрисдикції.

Розкрито особливості радянсько-фінських відносин у 1920–1930-ті роки, які пройшли під знаком взаємної недовіри і навіть ворожості. 1930-ті роки були особливо напруженими – заборона комуністичної партії у Фінляндія, активна співпраця фінів із нацистами – ці й інші чинники сприяли тому, що Москва і Гельсінкі розглядали один одного як імовірних противників. У статті підкреслюється, що уряд Фінляндії налаштовував громадянське суспільство готуватися до неминучої війни з Радянським Союзом. І справді в 1939–1940 роки дві країни знову зустрілися на полі бою так званої «Зимової війни».

Доведено, що період, який почався із проголошення незалежності Фінляндії в 1917 році і закінчився Зимовою війною 1939–1940 років, упевнено може бути визнаний часом, найбільш проблемним у відносинах між двома країнами.

Озираючись на історію радянсько-фінляндських відносин періоду 1930–1940-х років, сучасні політики повинні розуміти ефективність і необхідність дипломатичних компромісів для досягнення мирного співіснування і взаємовигідного співробітництва сусідніх держав.

Ключові слова: СРСР, Фінляндія, Зимова війна, міжнародні відносини, конфлікти, договір.

Постановка проблеми. Останнім часом у Фінляндії пожвавилися націоналістичні настрої щодо питання територій, які відійшли до Радянського Союзу відповідно до мирних договорів 1940 та 1947 рр. У фінському суспільстві відкрито висувуються вимоги про перегляд фінсько-російського кордону. З огляду на те, що Російська Федерація на сучасному етапі виступає країною-агресором, ініціювавши грабіжницький «переділ територій» колишніх радянських володінь (війна у Грузії, анексія Криму, війна на Сході України), доцільним є дослідження еволюції радянсько-фінських відносин напередодні Зимової війни, висвітлення причин територіальних суперечок Фінляндії та Росії на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на всю актуальність теми радянсько-фінських відносин напередодні Зимової війни, на жаль, у вітчизняній історіографії їй приділено вкрай скромне місце, навіть порівняно з іншими епізодами

радянсько-фінських відносин. Переважна частина опублікованих робіт дотепер складається з наукових статей і колективних монографій.

Проблеми радянсько-фінських відносин завжди мали політичне забарвлення, тому аж до кінця 1980-х рр. на радянському просторі пропалувалася єдина концепція: Зимова війна – частина Другої світової війни. Офіційну думку підтримували такі радянські дослідники, як Е. Гардін, В. Похлебкін та В. Федоров [2, с. 112].

Ідеологічна складова частина в сучасних дослідженнях радянсько-фінських відносин кардинально змінилася. Для розв'язання порушеної проблеми особливий інтерес становлять роботи таких вітчизняних дослідників, як М. Коваль, А. Лисенко, В. Король, Г. Савченко, Ю. Щербак, Л. Радченко й інші.

Серед робіт закордонних авторів, присвячених питанню радянсько-фінських відносин 1930–1940-х рр., особливий інтерес для нас становлять

дослідження фінських істориків. Адже Зимова війна для фінської нації є ключовою подією ХХ ст. і одним з найбільш важливих моментів історії країни. Інтерес викликають дослідження Т. Віхавайнена, Осмо Юссіла, Сеппо Хентіля, Юккі Невакві [3; 14].

Постановка завдання. Метою нашої роботи є комплексне дослідження еволюції радянсько-фінських відносин напередодні Зимової війни (1930–1940-і рр.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення на початку ХХ ст. на міжнародній арені двох нових сусідніх держав, Радянського Союзу та Республіки Фінляндії, привело до необхідності налагодження дипломатичних контактів і вирішення низки політичних та стратегічних завдань. У процесі розвитку радянсько-фінських відносин були і періоди посилення напруженості, аж до відкритих збройних зіткнень, і періоди стабілізації, які, однак, не були міцними та тривалими.

Початок відносин між Фінляндією і Радянських Союзом був непростим. Радянська сторона в 1918–1920-і рр. допомагала революційним силам Фінляндії, а фінська сторона, у свою чергу, надавала допомогу російським білогвардійцям. Однак кілька років збройних конфліктів привели обидві сторони до думки про припинення конфронтації і мирне врегулювання відносин.

На межі 20–30-х рр. ХХ ст. виникла перша тріщина в радянсько-фінських відносинах, сталося це через як зовнішні, так і внутрішні чинники. У зовнішній політиці Фінляндії в цей період спостерігався відхід від експансіоністських тенденцій і вироблення нового курсу, основними положеннями якого було дотримання нейтралітету й орієнтація на міжнародній арені на країни Скандинавії [1, с. 282].

З іншого боку, у суспільно-політичному житті Фінляндії стався зсув праворуч, як наслідок, у Фінляндії активізувався націоналістичний рух, який найрішучішим чином став протидіяти розвитку співпраці з Радянським Союзом. Ворожість цього руху до Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) створила першу після 1922 р. серйозну кризу в радянсько-фінських відносинах.

Протягом 1931–1932 рр. дипломати обох країн неодноразово продовжували спроби порушити питання щодо укладення договору про співпрацю. Однак подальші перспективи радянсько-фінських відносин залишалися невизначеними аж до 1933 р. [6, с. 215–216]. Позитивні зрушення в політиці Фінляндії були зумовлені зміною влади, яка проявила прагнення до співпраці із СРСР, створювала необ-

хідні передумови для вирішення обома державами важких проблем у душі добросусідства.

Однак саме в цей час у Берліні сталася подія, яка мала серйозний вплив на долю багатьох країн Європи. 30 січня 1933 р. в Німеччині рейхсканцлером став Адольф Гітлер, ознаменував тим самим прихід фашистів до влади. У Європі тепер виникла нова розстановка сил, на що не можна було не зважати.

Хоча на початку 1930-х рр. напруга в радянсько-фінських відносинах ослабла, країни уклали договір про ненапад, Фінляндія продовжувала шукати підтримки в Ліги Націй із питання створення укріплень на Аландських островах [12]. Водночас деякі впливові фінські політики вітали посилення Німеччини, оскільки бачили в цьому противагу Радянському Союзу.

Короткочасна стабілізація радянсько-фінських відносин знову змінювалася періодом їхньої нестійкості. У Москві побачили небезпеку об'єднання ворожих Радянському Союзу сил, якими були німецькі націонал-соціалісти, із противниками СРСР в інших європейських країнах. У Фінляндії, зокрема, де пронимецькі настрої були поширені, існував сприятливий ґрунт для реанімації войовничих прагнень щодо Радянського Союзу. За оцінками військово-політичних кіл СРСР, Фінляндія могла стати співучасником німецької агресії.

Водночас тенденція до погіршення радянсько-фінських відносин показала те, що досягнута стабільність виявилася нетривкою. Очевидним було те, що ще не склалися такі відносини між Фінляндією і СРСР, коли одними лише дипломатичними засобами можна було впливати один на одного. Стан ізольованості зберігався і виступав серйозною перешкодою на шляху до здійснення взаємного співробітництва [11].

Невелика розрядка напруженості 1930-х рр. між СРСР і Фінляндією, пов'язана з діяльністю Р. Холста, спричинила нові труднощі у відносинах Фінляндії та СРСР. У 1938 р. радянський уряд поставив перед собою єдине завдання у взаєминах із Фінляндією – забезпечити північно-західні кордони [10, с. 343]. Відмова фінської сторони прийняти радянські пропозиції з даної проблеми була розглянута в уже традиційному для радянсько-фінських відносин контексті – Фінляндія готова виступити плацдармом для нападу.

Зростання агресивності Третього рейху і невизначена геополітична ситуація в Європі 1938–1939 рр. змусили керівництво СРСР шукати шляхи для зміцнення оборони держави та гаран-

тування безпеки її кордонів. У зв'язку із цим Фінляндії у планах радянського керівництва відводилося дуже важливе місце, бо від її позиції значним чином залежала безпека Ленінграда і всього північно-західного кордону Радянського Союзу.

Саме тому радянський уряд вирішив провести негласні переговори з фінськими представниками, під час яких передбачалося обговорити шляхи реального гарантування безпеки з моря. Метою радянських дипломатів було отримання гарантій від Фінляндії, що вона не допомагатиме Німеччині у війні проти СРСР і стане на заваді німецькому вторгненню на фінську територію.

Представники фінської політичної еліти зайняли щодо радянських пропозицій негативну позицію. Прем'єр-міністр А. Каяндер заявив, що прийняття пропозицій СРСР порушило б суверенітет Фінляндії та нейтралітет, якого Фінляндія дотримувалася, як інші держави Скандинавії [7, с. 85]. Насправді фінський уряд не прийняв радянських пропозицій тому, що тоді б Фінляндія вибрала радянський бік і зайняла б явну антинімецьку позицію, чого в Гельсінкі не хотіли.

Радянський Союз, коли не отримав бажаних гарантій від Фінляндії, пішов на активне зближення з Німеччиною. 23 серпня 1939 р. світ здригнувся від повідомлення про укладання радянсько-німецького договору про ненапад. Відповідно до секретного додаткового протоколу до цього договору, північний кордон Литви визначався як поділ сфер інтересів Німеччини і СРСР. Тим самим підтверджував, що Фінляндія виявлялася включеною у сферу інтересів Радянського Союзу.

Новий етап радянсько-фінських переговорів почався в жовтні 1939 р., уже після нападу Німеччини на Польщу. Головною метою радянської сторони, як і раніше, було гарантування безпеки Ленінграда і північно-західного кордону держави. Для цього радянське керівництво передбачало укласти оборонний договір.

Пропонувалося відсунути кордон з Фінляндією в західній частині Карельського перешийка на 50–70 км від річки Сестри, що, на думку радянського керівництва, давало можливість створити необхідні умови для забезпечення Ленінграда з півночі. Водночас передбачалося надання територіальної компенсації Фінляндії у Східній Карелії в районах Реболи і Поросозеро. Крім того, було порушено питання про передачу Радянському Союзу шести невеликих островів у Фінській затоці, а також західної частини півострова Рибальського і Середнього в Заполяр'ї [3].

Пропозиції радянського керівництва полягали в тому, що Фінляндія мала здати в оренду Радянському Союзу строком на 30 років порт Ханко і невелику частину півострова, де він розташовувався, для створення там військово-морської бази, яка охороняла б вхід у Фінську затоку, у разі згоди із цим фінської сторони СРСР, у свою чергу, знімав заперечення проти створення укріплень на Аландських островах. Однак перші обговорення пунктів радянсько-фінського оборонного договору не дали результатів. Згодом, незважаючи на досить категоричну позицію радянських дипломатів, фінський уряд відмовився від будь-яких територіальних поступок СРСР.

Подальше обговорення конкретних питань втратило будь-який сенс, і вже 13 листопада 1939 р. фінська делегація повернулася в Гельсінкі. Переговори були припинені. Варто зазначити, що для уряду Фінляндії укладання договору про оборонний союз із СРСР не тільки загрожувало порушенням нейтралітету Фінляндії, але і могло завдати серйозної шкоди суверенітету країни. Поступка території на Карельському перешийку на радянських умовах означала б порушення цілісності системи захисних рубежів та позбавляла фінську армію можливості тривалого опору на найважливішому стратегічному напрямку, що зрештою, у разі ускладнення відносин із СРСР, з великою ймовірністю могло призвести до втрати незалежності Фінляндії. Отже, фінський уряд був підведений до альтернативного вибору: або втрата незалежності, або війна.

Оскільки використання дипломатичних методів успіхом не увінчалось, це означало, що війна між СРСР і Фінляндією стала неминучою. Необхідно відзначити, що СРСР і Фінляндія йшли до цієї війни впродовж декількох десятиліть, від самого моменту проголошення незалежності Фінляндії в 1917 р. Спроби нормалізації відносин змінювалися тривалими кризами. У Гельсінкі вкрай низько оцінювали військову міць СРСР і його готовність до війни, відмовлялися приймати радянські ультиматуми, а провал радянських переговорів розглядали як успіх, не зважали на складну ситуацію у світі в умовах Другої світової війни. Недооцінюючи ворога в обличчі Радянського Союзу, фінське керівництво не змогло тверезо поглянути на відносини із СРСР, що і призвело до Зимової війни 1939–1940 рр.

Радянсько-фінські переговори, які проходили між країнами вже в умовах війни, постійно затягувалися, спочатку фінською стороною, потім радянською. Такі мінливі дипломатичні зв'язки

вкотре показали нездатність країн до нормальних взаємин. Варто особливо відзначити, що поразка в Зимовій війні 1939–1940 рр. не тільки не стимулювала переглянути фінську східну політику, навпаки, сприяла посиленню найбільш радикальних її положень, що і призвело до формування такого явища, як «реваншизм» [8, с. 126] – прагнення за всяку ціну повернути втрачене внаслідок поразки у війні. Зрештою, Зимові війна і Московський мирний договір підштовхнули Фінляндію до союзу з Німеччиною.

Довгий час проблема втрачених за Московським договором територій викликала у Фінляндії жваві дискусії. Тема втраченої Карелії широко стала обговорюватися в Суомі після розпаду СРСР, що цілком зрозуміло. По-перше, засоби масової інформації вже не відчували тиску політиків як сусідньої наддержави, так і своїх власних. По-друге, такі переломні події, як виникнення на території Радянського Союзу 15 незалежних держав, крах комунізму у Східній Європі і об'єднання Німеччини, пробудили в частині фінів надію, що склалися сприятливі умови для виправлення допущеної стосовно їхньої країни несправедливості. Трибуною прихильників повернення втрачених територій стала газета «Карьяла» – друкований орган Карельського союзу, який налічує в даний час 50 тисяч членів [14, с. 407].

На початку ХХІ ст. Фінляндія, будучи членом Європейського Союзу, не може публічно порушити тему повернення етнічних територій, адже це суперечить міжнародному праву. У результаті проведення аналізу вищесказаного можна зробити висновок, що переговори навколо карельського питання з початку 2000-х рр. припинилися, мало хто з обох сторін повертається до цієї проблеми з погляду зміни кордону. Однак незалежно від думки лідерів країни, дискусії про

втрачену Карелію припиняться у Фінляндії не скоро. Фіни довгі роки були змушені мовчати і тим самим ніби погоджуватися з тим, що стверджувала сусідня наддержава.

Світ недосконалий, недосконали і міжнародні відносини, і частіше за все страждають від цього менш захищені. Однак результати останніх громадських опитувань показали, що фіни на гіркому досвіді своєї країни зрозуміли, що правда і справедливість не завжди перемагають. На нашу думку, саме усвідомлення цього, а не побоювання витрат і російської меншини, привело до того, що лише 20% [5, с. 93] респондентів висловилися за повернення Карелії до складу Фінляндії.

Висновки. У підсумку можна відзначити, що майже вся перша половина ХХ ст. пройшла для СРСР і Фінляндії під знаком конфронтації, протиборства і взаємної недовіри. У період з 1917 р. по 1939 р. дві країни тричі воювали одна з одною. У Фінляндії в першій половині ХХ ст. прийнято було вважати, що головна загроза безпеці та незалежності країни походить від «Східного сусіда». Причиною був той факт, що СРСР офіційно, а потім і неофіційно допомагав так званим «червоним фінам» під час громадянської війни 1918 р., а після активно підтримувала дії різного роду антиурядових організацій лівого спрямування.

Радянський Союз не влаштувала агресивна політика фінського уряду щодо Східної Карелії, яку фіни вважали (і досі вважають!) своєю етнічною територією. Так само в радянській стороні викликала дуже великі побоювання хвиля антирадянських настроїв, яка буквально захлеснула Фінляндію на початку 30-х рр.

З огляду на все вищесказане стає очевидним, що недовіра обох сторін одна до одної протягом багатьох років призвела до виникнення між СРСР і Фінляндією військового конфлікту, який вилився в Зимову війну.

Список літератури:

1. Бадах Ю. Радянсько-фінське дипломатичне протистояння (1939–1940 рр.). *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2011. Вип. 16. С. 278–293.
2. Барышников В. От прохладного мира к Зимней войне: Восточная политика Финляндии в 1930-е годы. Санкт-Петербург : Издательство СПбГУ, 1997. 353 с.
3. Вехвилайнен О. Первые шаги к компромиссу. URL: http://www.nnre.ru/istorija/zimnjaja_voina_1939_1940_politicheskaja_istorija/p7.php#metkadoc (дата звернення: 24.11.20120).
4. Гетьманчук М. Радянсько-фінляндська війна 1939–1940 рр. та особливості її відображення в сучасній російській історіографії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2006. № 555. С. 109–116.
5. Донченко С. Радянсько-фінська війна. *Грані*. 2019. № 6. Т. 22. С. 86–95.
6. Зимняя война 1939–1940 гг. В документах НКВД : По материалам Архива Управления Федеральной службы безопасности РФ по городу Санкт-Петербургу и Ленинградской области. Санкт-Петербург, 2010. 320 с.

7. Іванов В. Фінляндія в боротьбі нацистської Німеччини та Радянського Союзу на початку Другої світової війни в Європі (вересень 1939 р. – червень 1941 р.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44 (2). С. 81–86.
8. Edwards R. *The Winter War: Russia's Invasion of Finland, 1939–1940*. New York : Pegasus Books, 2009. P. 126–127.
9. Engle E. *The Winter War: The Soviet Attack on Finland, 1939–1940*. Mechanicsburg : Stackpole Books, 1992. 176 p.
10. Мельтюхов М. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939–1941 гг. (Документы, факты, суждения). Москва : Вече, 2002. 544 с.
11. Мирный договор между РСФСР и Финляндской республикой. URL: http://www.histdoc.net/history/ru/dorpat1920_ru.htm (дата звернення: 25.11.20120).
12. Таннер В. Зимняя война. Дипломатическое противостояние Советского Союза и Финляндии. 1939–1940. Пер. с англ. В. Кайдалова. Москва : Центрполиграф, 2003. 349 с.
13. Уткин Н. Россия – Финляндия : Карельский вопрос. Москва, 2003. 336 с.
14. Юссила О., Хентия С., Невахиви Ю. Политическая история Финляндии 1809–2009. Москва : «Весь Мир», 2010. 472 с.

Mykhtunenko V.V. SOVIET-FINNISH RELATIONS ON THE EVE OF THE WINTER WAR (1930–1940)

The article examines the evolution of Soviet-Finnish relations in 1930–1940. It is established that on the eve of the Winter War relations between the USSR and Finland were quite difficult. The people still remember the events of the Civil War – the Finns remembered the support of the “reds” by the Soviet side, and the Soviet leadership did not forgive Finland’s attempt to expand its territory at the expense of East Karelia.

It is established that the history of relations between the Russian Empire (and later the USSR) and Finland is almost clearly divided into two large but diametrically opposed periods. The first period is characterized on the one hand by the fact that the Bolsheviks, coming to power, recognized the independence of Finland. On the other hand, the Bolsheviks soon tried to return it to their jurisdiction.

The peculiarities of Soviet-Finnish relations in the 1920’s and 1930’s, which were marked by mutual distrust and even hostile relations, are revealed. The 1930’s were particularly tense – the banning of the Communist Party in Finland, the active cooperation of the Finns with the Nazis – these and other factors contributed to Moscow and Helsinki seeing each other as possible adversaries. The article emphasizes that the Finnish government set up civil society to prepare for the imminent war with the USSR. Indeed, in 1939–1940, the two countries met again on the battlefield, the so-called Winter War.

It is proved that the period that began with the declaration of independence of Finland in 1917 and ended with the Winter War of 1939–1940, can be considered with confidence the time, the most problematic in relations between the two countries.

Looking back at the history of Soviet-Finnish relations in the 1930’s and 1940’s, modern politicians must understand the effectiveness and necessity of diplomatic compromises to achieve peaceful coexistence and mutually beneficial cooperation between neighboring states.

Key words: USSR, Finland, Winter War, international relations, conflicts, agreement.